

ŽMOGIŠKŲJŲ SANTYKIŲ TYRIMAI BIOETIKOJE

Straipsnį parengė:

kun. prof. dr. Andrius NARBKOVAS

prof. dr. Birutė OBELENIENĖ

SANTRAUKA

Straipsnyje aptariama VDU klasterio „Žmogiškųjų santykių tyrimai bioetikoje“ veikla. Žmogiškųjų santykių problema bioetikoje kyla, kai tarpasmeniniame santykiyje (pvz., tarp gydytojo ir paciento, mokslininko ir tiriamojo subjekto) asmuo traktuojamas ne kaip tikslas, o kaip priemonė. Klasteris yra tarpdisciplininis, vienijantis pagrindinių mokslo krypčių (biomedicinos, socialinių ir humanitarinių) mokslininkus, kurie dirba ne tik skirtinguose VDU fakultetuose, bet ir skirtinguose Lietuvos universitetuose. Klasterio mokslininkai bendrai veikia susivieniję anksčiau nei klasteris įregistruotas oficialiai, todėl straipsnyje apžvelgiama klasterio veikla nuo 2004 m. Straipsnyje pateikta išsami atliktų mokslinių keturių pagrindinių sričių, kuriose dirba klasterio nariai, tyrimų apžvalga: lytiškumo ir prokreacijos etikos, žmogaus gyvybės apsaugos prenatalinėje stadijoje etikos, dirbtinio apvaisinimo etikos ir gyvenimo pabaigos etikos.

ĮVADAS

Bioetika – XX a. pabaigos civilizacijos kūdikis. Jos atsiradimas tiesiogiai susijęs su intensyviu biomedicinos mokslo vystymusi. Atsiradusios naujos galimybės šioje srityje leido ne tiek patobulinti ligų gydymą, kiek valdyti žmogaus gyvenimą (pvz., įsikišimas į žmogaus pradėjimą, žmogaus genomo korekcija, žmogaus gyvybės nutraukimas embriono stadijoje arba priartinant mirtį sergančiajam), taip pat sukūrė konfliktines situacijas tarp naujų biomedicinos galimybių taikymo ir bendrai priimtų moralinių vertybių – žmogaus prigimtinės teisės į gyvybę, pagarbos žmogaus orumui. Šioje prieštaroje ir plėtojasi bioetika kaip pažinimo sistema tarp technologiškai galimų ir morališkai leistinų manipuliacijų su žmogaus gyvybe bei mirtimi.

Bioetikos terminą 1970 m. pirmą kartą pavartojo JAV biologas ir onkologas Van Rensselaeras Potteris. Jo nuomone, bioetikos disciplinoje turi derėti biologijos žinios, įgytos greitai vystantis gyvybės mokslams (*bio*) su žmogaus vertybių sistemomis (*etika*). Šių mokslų dialogas, anot R. Potterio, nepaprastai svarbus, nes svarbiausia sprendžiama problema – gyvybės apskritai, ypač žmonijos, išlikimo problema. Taigi bioetikos siekiamas tikslas – gyvybės išsaugojimas planetoje ir svarbiausia – žmonių rūšies išlikimas¹.

Siaurąja prasme bioetika gali būti apibrėžiama kaip etinių problemų, išskylančių produkuojant, naudojant, biotechnologijomis modifikuojant mikroorganizmus,

augalus ir gyvūnus žemės ūkyje, farmacijos pramonėje ar maisto gamyboje, nagrinėjimas. Biotechnologijos čia suprantamos kaip technologijos, kurios naudoja gyvūnus organizmus produktų gamybai ar modifikavimui, augalų ir gyvūnų savybėms pagerinti, pritaiko mikroorganizmus specifiniams žinių poreikiams patenkinti. Biotechnologijos naudojamos vaistų ir vakcinų gamybai, maisto pramonėje, pritaiko mikroorganizmus toksinėms atliekoms naikinti, gerina produktyvumą žemės ūkyje. Taigi bioetika siaurąja prasme gali būti suprantama kaip *biotechnologijų etika*, o plačiąja prasme – kaip *gyvybės mokslų etika*, aprėpianti ir medicininę etiką².

Bioetikos enciklopedijoje (Encyclopedia of Bioethics, 1995) pateiktas toks *bioetikos* apibrėžimas: *sistemiškas gyvybės mokslų ir sveikatos priežiūros moralinių aspektų – iš jų moralės vizijos, sprendimų, elgesio, krypties ir kita – nagrinėjimas, taikant įvairias etikos metodologijas tarpdisciplininėje aplinkoje*³. Kaip galima išvelgti iš pateikto apibrėžimo, bioetika vystosi tarpdisciplininėje aplinkoje. Kitaip sakant, bioetika yra trijų svarbiausių mokslo šakų – biomedicinos, humanitarinių ir socialinių mokslų – sandūroje. Manipuliacijų su žmogaus gyvybe etinė problema, t. y. priešara tarp asmenų (pvz., gydytojų) veiksmų, kuriuos įmanoma atlikti dėl šiandienės technologinės pažangos ir priimtinių moralės normų, bioetikoje visada kyla iš asmens santykio su kitu asmeniu. Žmogus, skirtingai nuo visų kitų gyvūnų kūrinų, yra vienintelis atsakingas už savo veiksmus. Jis vienintelis yra *moralinė* būtybė, nes tik jis yra protingas (sąmoningai suvokia savo veiksmų tikslą) ir tik jis yra laisvas (nėra uždarytas instinktų būtinybėje ir gali rinktis). Veiksmus, kurie kyla iš savo veiklos pobūdžio ir tikslo supratimo bei iš laisvos valios sutikimo, vadiname *žmogiškaisiais veiksmais (actus humani)*. Žmogiškuosius veiksmus reikia skirti nuo *žmogaus veiksmų (actus hominis)*, kurie atliekami be intelekto ir laisvos valios įsikišimo⁴. Žmogiškieji veiksmai, kurių objektai prieštarauja asmens gėriui, moralinėje tradicijoje vadinami *vidujai blogais* veiksmais (lot. *intrinsic malum*): jie yra tokie visuomet ir patys savaime, t. y. dėl jų objekto, nepriklausomai nuo veikiančiojo pasakesnių intencijų ir aplinkybių, ir todėl griežtai neleistini⁵. Santykyje su kitu asmeniu, neišskiriant gydytojo ir paciento santykio, mokslininko ir tiriamo subjekto, remiantis personalizmo principu, asmuo visada turi būti traktuojamas tik kaip tikslas ir niekada kaip priemonė.

Taigi iš pateiktų bioetikos apibūdinimų galima suprasti, kad „Žmogiškųjų santykių tyrimai bioetikoje“ klasteris yra tarpdisciplininis, jungiantis pagrindinių – biomedicinos, socialinių ir humanitarinių – mokslų mokslininkus. Klasterio mokslininkai dirba ne tik skirtinguose VDU fakultetuose, bet ir skirtinguose Lietuvos universitetuose.

Galima teigti, jog klasterio veikla prasidėjo prieš gerą dešimtmetį. Tuomet dar neformalus mokslininkų susivienijimas, susibūręs bendrai veiklai, daugiausia dėmesio skyrė ekspertizėms (įvairių įstatymų projektų – dirbtinio apvaisinimo,

reprodukcinės sveikatos, jaunimui palankių paslaugų ir pan. – vertinimui), tarptautinėms ir respublikinėms konferencijoms bioetikos tematika organizuoti, pranešimams rengti ir skaityti konferencijose bei švietėjiškai veiklai – dalyvauti ir pasisakyti radijo ir televizijos laidose. Reikėtų paminėti vieną iš reikšmingiausių tarptautinių renginių, kurį surengė dabartinio klasterio mokslininkai, – europinį kongresą „Vaisingumo pažinimas ir šeimos gyvenimas besikeičiančiame pasaulyje. Antropologiniai ir medicininiai aspektai“, vykusį Vytauto Didžiojo universitete 2004 m. birželio 24–26 d. VDU klasteris įregistruotas 2008 m. balandžio mėn. Šiuo metu jis vienija keletą skirtingų (edukologijos, teologijos, teisės, medicinos) mokslo sričių mokslininkų. Iš jų daugiausia darbų klasterio tematika išleidę yra kun. prof. dr. (hp) Andrius Narbekovas, prof. dr. B. Obelenienė, dr. Danielius Serapinas, (KTF), prof. habil. dr. Kęstutis Pukelis (SMF) bei kitų universitetų mokslininkai: kun. prof. habil. dr. Kazimieras Meilius, dr. Palmira Rudalevičienė (M. Romerio universitetas). Klasterio mokslininkai aktyviai bendradarbiauja ir su LSMU mokslininkais: rengia bendrus tyrimus ir publikacijas bei tarptautinius renginius.

Klasterio veiklos tikslas – atskleisti žmogiškųjų santykių problematiką bioetikos srityse. *Tyrinėjamas objektas* – žmogiškieji santykiai bioetikoje. Šiuo metu galima išskirti keturias *pagrindines sritis*, kuriose dirba klasterio nariai, – lytiškumo ir prokreacijos etika, žmogaus gyvybės apsaugos prenatalinėje stadijoje etika, dirbtinio apvaisinimo etika ir gyvenimo pabaigos etika.

KLASTERIO VYKDOMI MOKSLINIAI TYRIMAI IR JŲ REZULTATAI

Bendra klasterio tyrimų metodologija. Ieškant tinkamo bioetikos kaip mokslo metodo, remiantis įvade minėtu personalizmo principu, aiškėja: bioetikos metodas negali būti indukcinis (kai elgesio normos suformuluojamos remiantis tik biologiniais ir sociologiniais faktais) arba dedukcinis (kai iš principų tiesiogiai išvedama elgesio norma). Klasterio „Žmogiškųjų santykių tyrimai bioetikoje“ tyrimai grindžiami Elio Sgreccia ir Victorio Tambone pasiūlytu trikampio metodu. „Trikampio“ taškas **A** – biomedicininį faktų mokslinis pateikimas (biologija). Taškas **B** yra filosofinio pobūdžio ir apima analizuojamo reiškinio antropologinę svarbą, t. y. tirama, kokią įtaką tai turės žmogaus gyvybei, jo integralumui ir orumui (antropologija). Iš šios analizės galima nustatyti, kokias vertybes reikia saugoti ir ginti, kokios normos bus pagrindas veikti ir kokią įtaką padarys veikiantiems asmenims kaip atskiriems individams ir socialine prasme. Elgesio principai ir normos turi išplaukti iš centro, kuris yra pats asmuo kaip vertybė ir jo gėriai (gyvybė, sveikata, asmeninė atsakomybė). Trečiasis taškas **C** susijęs su sprendimų pateisinimu, atsižvelgiant į įvairias teorijas ir sroves (etika). Antropologija tampa kriterijumi to, kas techniškai bei moksliai įmanoma, ir to, kas etiškai leidžiama⁶.

KLASTERIO TYRIMAI LYTIŠKUMO IR PROKREACIJOS ETIKOS SRITYJE

Tyrimų problematika. Kaip minėta, bioetikoje ieškant sprendinio tarp technologiškai įmanomo ir etiškai leidžiamo, antropologinės nuostatos tampa svarbiausiu kriterijumi. Galima teigti: dauguma bioetinių problemų kyla dėl redukuotos žmogaus ir lytiškumo sampratos. Krikščioniškoji antropologija žmogų traktuoja kaip kūno ir dvasinės sielos vienovę, kurioje šių dviejų pradų vienybė yra tokia glaudi, kad „sielą galima laikyti kūno ‘forma’; dvasia ir materija žmoguje nėra dvi sujungtos prigimtys, bet, būdamos suvienytos, sudaro vieną prigimtį“, būtent žmogišką prigimtį⁷. Šiandien, deja, gaji *dualistinė* antropologija: į žmogų žiūrima tik kaip į sąmoningą subjektą, kurio orumas priklauso nuo sąmoningumo laipsnio bei nuo gebėjimo savarankiškai tvarkyti savo gyvenimą. Pats kūnas ir kūno gyvybė pagal šį mąstymą yra tik būtina *priemonė asmeniui*, nes be jo negali egzistuoti sąmoningas juslinis subjektas. Vadinasi, kūnas ir kūniška gyvybė yra kai kas skirtinga nuo asmens ir tėra tik *instrumentinis gėris*, gėris *asmeniui*, o ne *asmens* gėris⁸. Žmogaus lytiškumo samprata neatsiejama nuo žmogaus prigimties sampratos. Krikščioniškajai antropologijai būdinga *integralistinė* žmogaus lytiškumo samprata, kuri teigia: lytiškumas – žmogaus buvimas vyrišku ar moterišku būdu, lytiškumo raiškos abi dimensijos dvasinė (meilė) ir kūniškoji (prokreacija), kaip ir pats žmogus, yra nedalomos. Dualistinei antropologijai būdinga *separatistinė* lytiškumo samprata, kurioje meilės išreiškimas ir prokreacija yra atsiejami, prokreacinis elementas priskiriamas tik biologinei lytiškumo funkcijai ir įvardijamas kaip reprodukcinė žmogaus funkcija, meilė supaprastinama iki jausmų lygmens arba primityviai tapatinama su kūniška aistra (žr. 1 lentelę).

Iš pateiktų lytiškumo apibūdinimų krikščioniškosios antropologijos ir dualistinės antropologijos požiūriu galima suprasti, kad lytiškumo etikos problematika sprendžia kelias pagrindines temas: meilės, santuokos, vaisingumo pažinimo, prokreacijos, – ir visas jas jungia lytiškumo ugdymo etika. Šioje klasterio tyrimų srityje paminėtini svarbiausi atlikti darbai.

Tyrimai meilės, santuokos tematika

Tyrimų problematika. Pastaraisiais dešimtmečiais labai pasikeitė jaunų žmonių matrimonialinė elgsena. Daugėja kohabitacijų ir skyrybų, mažėja santuokų. Santuokos institucija niekada nebuvo tokia nepatvari kaip šiandien. Todėl svarbu išgryninti veiksnius, darančius įtaką žmonių matrimonialinei elgsenai.

2008–2009 metais atliktas klasterio mokslininkų tyrimas „Lietuvos vyskupijų sužadėtinių požiūris į vedybinės kūno prasmės įgyvendinimą santuokoje“, kurio tikslas – nustatyti, kokias santuokos, meilės bei atsakingos tėvystės ir motinystės sampratas turi sužadėtiniai, ruošdamiesi švęsti Santuokos sakramentą. *Tyrimo imtis:*

1 lentelė. Krikščioniškosios ir dualistinės antropologijų lytiškumo sampratų palyginimas

Kriterijus	Krikščioniškoji antropologija	Dualistinė antropologija
Lytiškumo samprata	Integralistinė	Separatistinė
Meilė	Santykis su kitu asmeniu Valingas veiksmas, neatsiejamas nuo išipareigojimo, atsakomybės, pažinimo ir pagarbos Neapribota laiku	Jausmas Nepriklauso nuo žmogaus valios Savaime atsiranda ir „išnyksta“
Santuoka	Natūraliai kylanti iš meilės tarp skirtingų lyčių asmenų Būtina šeimos kūrimo sąlyga Sauganti ir kurianti sutuoktinių, vaikų ir visuomenės gėrius	Nebūtina asmenų bendram gyvenimui kurti Įmanoma tarp dviejų tos pačios lyties asmenų
Vaisingumas	Asmens gėris, kurį būtina pažinti, siekiant sąmoningai derinti lytinius poreikius pagal žmogiškosios prigimties tvarką	Nebūtina pažinti, galima valdyti pasitelkus gimstamumo kontrolės priemones
Lytiniai santykiai	Meilės baigimas kūno kalba Neatsiejamas nuo santuokos ir prokreacijos Atviri gyvybei	Meilė nebūtina Nebūtinas kitos lyties asmuo Nesusietas nei su prokreacija, nei su reprodukcija
Prokreacija	Asmuo atsiranda prokreacijos keliu	Prokreacija redukuojama į reprodukciją

dalyvavo visų 7 Lietuvos vyskupijų sužadėtiniai. Kadangi žinomas tikslus sužadėtinių skaičius, kurie pareiškė norą tuoktis Bažnyčioje, reprezentatyvi tyrimo imtis – 563 sužadėtiniai – buvo apskaičiuota remiantis minimalaus imties tūrio nustatymo formule. Šio tyrimo rezultatai parodė: dauguma sužadėtinių, kurie ruošiasi Santuokos Sakramento šventimui Katalikų Bažnyčioje, nesivadovauja jos mokymu. Tyrimo rezultatų pagrindu parengtos rekomendacijos katalikų sužadėtinių rengimo Santuokos Sakramentui programos rengėjams, atspausdintos 3 publikacijos mokslinėje spaudoje⁹, padaryti pranešimai keliuose mokslinėse konferencijose¹⁰.

2010–2011 metais atliktas tyrimas „Santuokos ir šeimos neatsiejamumo vaidmuo asmens ir visuomenei gerovei bei valstybės saugumui“. Tyrimas pagrįstas publikuotų reprezentatyvių studijų, pateiktų tarptautinėse duomenų bazėse, metaanalize. *Tyrimo tikslas* – nustatyti, koks santuokos vaidmuo suaugusiųjų, vaikų ir visuomenės gerovei. Bendra *tyrimo imtis*: tyrimui pasirinktos 5 studijos, kuriose atliktos tarptautinėse duomenų bazėse publikuotų tyrimų metaanalizės. Tyrimai daryti 30 Europos šalių, JAV ir Kanadoje, bendras publikacijų skaičius – N=10 091. *Tyrimo rezultatai*: vertinant santuokos ir asmenų sveikatos ryšį, derėtų atsižvelgti ir į tai, jog sveikesni žmonės labiau linkę tuoktis, nei pasižymintys blogesne sveikatos būkle. Taigi panašu, kad santuoka yra asmenų sveikatos būklės ir kaip priežastis, ir kaip pasekmė. Palyginus gyvenančių santuokoje ir kohabitacijoje ar išsiskyrusius suaugusius asmenis

sveikatos (fizinės, psichinės ir gyvenimo trukmės), šeimos pajamų ir smurto atvejų rodiklių aspektu, galima teigti: santuokoje gyvenantys asmenys pasižymi geresne sveikata, patiria mažiau smurto ir yra labiau patenkinti tarpusavio ryšiais nei kohabituojantys ar išsiskyrę asmenys. Palyginus vaikus, augančius su vienu iš tėvų po skyrybų ar kohabituojančių tėvų sąjungoje, su vaikais, augančiais su santuokiniais tėvais, sveikatos (tiek fizinės, tiek psichinės), rizikingos elgsenos (narkotikų, svaigalų, rūkalų vartojimas, ankstyvi lytiniai santykiai), nusikalstamos veiklos, akademinų pasiekimų, patiriamo smurto rodiklių aspektu, paaiškėjo, kad vaikų, augančių su abiem biologiniais susituokusiais tėvais, visi rodikliai žymiai geresni. Šio tyrimo pagrindu parengta mokslinė publikacija¹¹. Tyrimas pristatytas tarptautinėje mokslinėje konferencijoje¹² ir respublikinėje konferencijoje¹³ Lietuvos Seime, kurioje buvo aptariamasi Konstitucinio teismo išvados dėl Lietuvos valstybinės šeimos politikos koncepcijos.

Kasmet šia tema magistro tezes apgina 3–4 magistrantai. 2009 m. apginta daktaro disertacija¹⁴.

Tyrimai vaisingumo pažinimo ir prokreacijos tematika

Tyrimų problematika. Žmogiškasis santykis tarp asmenų užsimezga tik tuomet, jei asmuo suprantamas ir priimamas kaip tikslinė, t. y. kaip unikali dvasinės sielos ir kūno vienovė, vienintelė protinga (t. y. gebanti pažinti) ir laisva (nepriklausoma nuo gamtinių instinktų) būtybė, kuri santykiyje su kitu asmeniu niekada negali būti traktuojama kaip priemonė. Realizuoti santuokoje atvirumo gyvybei, atsakingos tėvystės ir motinystės bei personalizmo (santykiyje su kitu žmogumi asmuo gali būti tik tikslas) principus įmanoma tik pažinus vaisingumą.

Vaisingumas nėra išimtinai asmeninė žmogaus organizmo funkcija, nes jos funkcionavimui reikalingas kitos lyties asmuo. Vaisingumas – prigimtinis asmens gėris, dėl kurio skirtingų lyčių asmenys kartu dovanoja trečiam asmeniui gyvybę ir gyvenimą, kartu realizuoja save per tėvystę ir motinystę. Atsakinga tėvystė ir motinystė neįmanomos be sąmoningos lytinės elgsenos valdymo, kuris neatsiejamas nuo vaisingumo pažinimo. Asmens gyvenimo kokybė tiesiogiai priklauso ne tik nuo jo gebėjimo pažinti aplinkinį pasaulį, bet ir nuo gebėjimo pažinti save. Vaisingumo pažinimas praplečia pasirinkimo ir laisvės ribas, nes asmuo naudojasi išimtinai žmogiškosiomis duotybėmis – protu ir laisve.

„Žmogiškųjų santykių tyrimai bioetikoje“ klasteris yra vienintelis mokslininkų susivienijimas, atliekantis šios srities tyrimus ne tik VDU, bet ir visoje Lietuvoje. Pirmosios publikacijos šia tema parengtos ir atspausdintos dar 2003 m.¹⁵ 2004 m. surengtas europinis kongresas (minėtas anksčiau), kuriame pranešimus skaitė dabartiniai klasterio mokslininkai. Pranešimai spausdinti konferencijos medžiagoje¹⁶. 2011 m. birželio 2 d. klasterio mokslininkai kartu su LSMU Akušerijos ir ginekologijos

bei Neonatologijos klinikų mokslininkais suorganizavo antrą tarptautinę konferenciją tema „Vaisingumo pažinimas – asmens teisė žinoti“. Joje pranešimus parengė ir skaitė klasterio ir užsienio šalių mokslininkai. Pirmą kartą Lietuvoje akademinė visuomenei buvo pristatytas vaisingumo pažinimo taikymas nevaisingumui gydyti. *NaProTechnologijos* vardu pavadintą metodą pagrindė JAV mokslininkai, vadovaujami prof. W. Hilgerso. Šis jokių moralinių problemų nekeliantis metodas yra alternatyva dirbtiniam apvaisinimui. Klasterio mokslininkų iniciatyva konferencijos pranešimų pagrindu parengti moksliniai straipsniai publikuoti atskirame periodinio mokslinio žurnalo „Sveikatos mokslai“ (*Index Copernicus*) numeryje. Visaverčiai šio leidinio straipsniai prieinami internetu¹⁷. Tai pirmas leidinys, kuriame surinkti mokslo tiriamieji darbai vaisingumo pažinimo tema Lietuvoje. Verta paminėti, kad vieninteliame Lietuvos universitete – VDU – vaisingumo pažinimo pagrindai integruoti į kelias studijų programas (bakalauro – Katalikų teologijos, magistro – Pastoracinės teologijos, Šeimotytros), taip pat dėstoma atskira neformalaus švietimo 120 val. programa „Vaisingumo pažinimas ir natūralus šeimos planavimas“. Metodines mokomąsias priemones išleido taip pat tik VDU mokslininkai¹⁸. 2011 m. klasterio mokslininkai parengė ir išleido bendrąjį aukštųjų mokyklų vadovėlį¹⁹. Kasmet magistro tezes apgina 2–3 magistrantai.

Tyrimai lytiškumo etikos tematika

Tyrimų problematika. Žmogaus elgsena tiesiogiai priklauso nuo jo turimų nuostatų. Bendriausia prasme, ugdymas – taip procesas, kurio metu internalizuojamos vienkios ar kitokios vertybių sampratos, lemiančios asmens elgseną. Nuo visų ugdymo veiksnių priklauso, kokias (žmogaus, lytiškumo, gyvybės) sampratas įsisąmonins bėstanti asmenybė.

Tyrimai atlikti šia tema.

2006–2007 metais atlikti tyrimai „Lytinio ir lytiškumo ugdymo prioritetai: tėvų nuomonė“. Tyrimo tikslas – išsiaiškinti, kokios tėvų, auginančių paauglius vaikus, nuostatos susijusios su vaikų lytiškumo ugdymu. Tyrimas susideda iš dviejų dalių – kokybinės ir kiekybinės. Kokybinis tyrimas – diskusijų grupė, kurioje dalyvavo katalikai tėvai, auginantys paauglius. Šio tyrimo pagrindu parengtas kiekybinio anketavimo metodo instrumentas. Kiekybiniame tyrime dalyvavo devynių vidurinių mokyklų, esančių skirtinguose Lietuvos regionuose (Kauno, Telšių, Alytaus, Marijampolės, Panevėžio), 6–11 klasių mokinių tėvai. trys iš dviejų mokyklų yra kaimo tipo gyvenvietėse. Išdalyta 1 260 anketų sugrįžo – 806 (grįžtamumas – 64 %). Šio tyrimo rezultatai leidžia prognozuoti, kokią matrimonialinę ir prokreacinę elgseną netolimoje ateityje gali pademonstruoti dabartiniai paaugliai. Tyrimo rezultatai spausdinti mokslinėje spaudoje²⁰.

Vienas svarbiausių tyrimų – „Paauglių rizikingos lytinės elgsenos pedagoginės prevencijos vertinimo parametrai“. *Tyrimo tikslas* – parengti parametrus, kuriais būtų galima įvertinti paauglių rizikingos lytinės elgsenos pedagoginę prevenciją. Šiandienę švietimo sistemos (ne vien Lietuvos) situaciją dėl lytiškumo ir jaunimo rengimo šeimai galima vadinti prieštaringa tarp deklaruojamų švietimo sistemos ugdymo tikslų ir taikomų pedagogiškai nepagrįstų rizikingos lytinės elgsenos prevencijos metodų bei priemonių. Iš tiesų, taip sutapatinamos dvi skirtingos veiklos rūšys, turinčios skirtingus tikslus: 1) pedagoginė prevencija – lytiškumo ugdymas, nukreiptas į ankstyvuosius lytinius santykius, sąlygojančius rizikos ir prevencinius veiksnius, t. y. prevencinės priemonės nukreiptos į priežastis; 2) lytinis švietimas (antrinė prevencija), nukreiptas į ankstyvųjų lytinių santykių tiesioginius padarinius (LPL, ŽIV / AIDS, paauglių nėštumą), juo siekiama panaikinti ar sumažinti galimas ankstyvųjų lytinių santykių pasekmes. Remiantis tyrime išgrynintais lytiškumo ugdymo principais, pagrindžiami paauglių rizikingos lytinės elgsenos pedagoginės prevencijos vertinimo parametrai – dimensijos, požymiai, rodikliai, – kurie gali būti pritaikomi tiek pedagoginės prevencijos vertinimui, tiek nustatant rizikingos lytinės elgsenos pedagoginės prevencijos grynumą ugdymo turinyje, metoduose bei priemonėse, išryškinant lytinio švietimo elementus, tiek mokytojų lytiškumo ugdymo kompetencijoms vertinti. Tyrimo duomenų pagrindu parengta mokslinė publikacija²¹, išleistos gairės mokytojams, tėvams ir mokyklų vadovams²², įvertintas bendrojo lavinimo mokyklų ugdymo turinys²³ ir lytinio švietimo grėsmės mokykloje²⁴.

2007 m. šia tema apginta daktaro disertacija²⁵. Kasmet apginami 4–5 magistro baigiamieji darbai. 2008 m. klasterio nariai parengė ir išleido bendrąjį aukštųjų mokyklų vadovėlių²⁶.

KLASTERIO TYRIMAI APIE ŽMOGAUS GYVYBĖS APSAUGĄ PRENATALINĖJE STADIJOJE IR DIRBTINIO APVAISINIMO ETIKĄ

Tyrimų problematika. Žmogaus iki gimimo klausimas aktualus visame pasaulyje. Mokslo pažanga suteikė naujų galimybių manipuluoti žmogaus gyvybės pradžios stadija: embrionai kuriami, šaldomi, naudojami kamieninėms ląstelėms kurti, prenatalinėje stadijoje galima diagnozuoti kai kurias patologijas ir koreguoti embriono genetinę informaciją, atsiveria galimybės eksperimentuoti su žmogaus embrionu. Medicinos mokslas – genetika (svarbiausi darbai – Nobelio premijos laureato Jerome Lejeune), embriologija – pateikė neabejotinų įrodymų, kad žmogaus gyvybė prasideda nuo apvaisinimo. Tačiau pagrindinės diskusijos ir moksliniai ginčai vyksta sprendžiant, koks embriono statusas ir kokia apsauga jam turi būti taikoma biotechnologiniuose tyrimuose.

Galima teigti, jog šios temos darbai sutelkė dabartinio klasterio narius bendrai veiklai. Daugiausia dirbama ekspertavimo srityje ir rengiant mokslines konferencijas. Nuo 2006 m. kasmet vyksta viena ar dvi respublikinės mokslinės konferencijos įvairiuose šalies miestuose. Parengta ir išleista ne mažiau kaip 15 mokslinių publikacijų. Šiuo metu klasterio nariai (A. Narbekovas, K. Meilius, D. Serapinas, B. Obelenienė) kartu su M. Romerio ir LSMU mokslininkais rengia monografiją „Medicina, etika ir teisė apie žmogų iki gimimo“, kurią išleisti numatyta 2012 m. pabaigoje.

2010–2011 metais klasterio nariai drauge su LSMU Bioetikos centro prie Visuomenės sveikatos fakulteto ir Kopenhagos universiteto mokslininkais atliko tarptautinį tyrimą „Studentų požiūris į žmogaus gyvybės apsaugą prenatalinėje stadijoje ir dirbtinį apvaisinimą“. Tyrimo tikslas – nustatyti, koks studentų požiūris į žmogaus gyvybę prenatalinė fazėje. Tyrimo atranka tikslinė – apklausti studentai, dalyvavę ar išklaušę privalomus Bioetikos (VDU) ir Medicinos etikos (LSMU) ar Farmacinės etikos (Kopenhagos universitete) kursus. Bendra tyrimo imtis – N=724. Tyrimo duomenų analizė parodė statistiškai patikimą skirtumą tarp apklausoje dalyvavusių Danijos ir Lietuvos studentų požiūris į žmogaus gyvybę. Tyrimo pagrindu parengtos mokslinės publikacijos, kurios šiais metais pasirodys mokslinėje spaudoje.

Kasmet šia tema apginami 2–3 magistro baigiamieji darbai. 2012 m. klasterio narių gretas papildė viena doktorantė.

KLASTERIO TYRIMAI APIE GYVENIMO PABAIGOS ETIKĄ

Tyrimų problematika. Šiuolaikinė medicina sparčiai žengia į priekį ir atsivėrusios didžiulės galimybės leidžia žymiai efektyviau kovoti su įvairiomis ligomis, kurios neseniai dar buvo mirtinos. Vis dėlto žmogus – baigtinė būtybė ir mirtis yra neišvengiamai natūrali kiekvieno žmogaus gyvenimo pabaiga. Susitaikymas su tuo, kad žmogus mirtingas, nepanaikina ir nesumažina pareigos rūpintis jo gyvybe iki natūralios baigties. Žmogus nesukuria gyvybės, todėl jis ir neturi teisės nuspręsti, kada, kas ir kaip turi numirti. Nors natūrali mirtis ir neišvengiama, bet ji nėra medicinos objektas. Gydytojo pareiga – rūpintis ligonio sveikata ir gyvybe, t. y. gydyti, taip pat leisti žmogui numirti natūralia mirtimi.

Šioje srityje daugiausia darbuojasi klasterio vadovas kun. prof. dr. (hp) Andrius Narbekovas. 2006–2011 metais drauge su kitais mokslininkais jis parengė 7 mokslines publikacijas, iš kurių 4 publikuotos tarptautinėje spaudoje. Viena reikšmingiausių publikacijų – „Eutanazijos terminų vartojimo bioetikoje bei teisėje problematika“²⁷.

KITA KLASTERIO VEIKLA

Nuo mokslinės veiklos neatsiejama mokslo populiarinimo ir švietėjiškoji misija. Klasterio nariai – dažni svečiai populiariosios spaudos, ypač internetinių dienraščių, puslapiuose. Dalyvauja su pranešimais respublikinėse ir tarptautinėse konferencijose savo šalyje ir užsienyje, susitikimuose su visuomene ir jaunimu. Didžiausias indėlis populiarinant klasterio tematikas tenka kun. dr. Kęstučiui Kėvalui, kuris taip pat vadovauja katalikiškai radijo studijai „Marijos radijas“, bei prel. prof. dr. Vytautui S. Vaičiūnui, kuris yra ir visuomeninio trečiojo amžiaus universiteto dekanas. Klasteris turi savo autorinę laidą „Gyvybės medis“, kuri tiesiogiai transliuojama „Marijos radijuje“ du kartus per mėnesį ir kartojama 2 kartus per savaitę. Internetinė klasterio svetainė www.bioetika.lt sukurta mokymo ir mokslo populiarinimo tikslais.

Atskiro dėmesio reikėtų klasterio projektinei veiklai. Daugiausiai projektų, tarp jų ir tarptautinių, yra vykdyta ir vykdoma vaisingumo pažinimo ir lytiškumo ugdy-mo etikos srityje.

APIBENDRINIMAS

Apibendrinant galima teigti: dauguma bioetinių problemų kyla dėl redukuotos žmogaus ir lytiškumo sampratos. Žmogiškųjų santykių problema bioetikoje kyla tada, kai tarpasmeniniame santykyje (pvz., tarp gydytojo ir paciento, mokslininko ir tiriamojo subjekto) asmuo traktuojamas ne kaip tikslas, o kaip priemonė. Klasterio „Žmogiškųjų santykių tyrimai bioetikoje“, kurio mokslininkai bendrai veikia susitelkę prieš gerą dešimtmetį, tyrimų objektas – žmogiškieji santykiai bioetikoje. Klasteris yra tarpdisciplininis, vienijantis pagrindinių mokslo krypčių (biomedicinos, socialinių ir humanitarinių) mokslininkus, dirbančius ne tik skirtinguose VDU fakultetuose, bet ir skirtinguose Lietuvos universitetuose. Pastaruoju metu klasterio mokslininkai vykdo tyrimus keturiuose *bioetikos srityse*: lytiškumo ir prokreacijos etikos, žmogaus gyvybės apsaugos prenatalinėje stadijoje etikos, dirbtinio apvaisinimo etikos ir gyvenimo pabaigos etikos. Klasterio mokslininkai skelbia savo tyrimų duomenis tarptautinėse duomenų bazėse (tarp jų ir ISI) įregistruotuose moksliniuose žurnaluose, rengia ir skaito pranešimus mokslinėse konferencijose savo šalyje ir užsienyje. Mokslo populiarinimo ir sklaidos tikslais rengiamos tarptautinės ir respublikinės mokslinės ir mokslinės-praktinės konferencijos. Klasteris turi savo internetinį puslapį ir autorinę radijo laidą.

Artimiausi klasterio mokslininkų planai – parengti ir išleisti kolektyvinę monografiją „Medicina etika ir teisė apie žmogų iki gimimo“ .

PASTABOS IR LITERATŪRA

- 1 Have ten, H. A. M. J.; Meulen ter, R. H. J.; Leewen van, E. *Medicinos etika*. Vilnius: Charibdė, 2003. P. 55.
- 2 Hermeren, G. Why do we need bioethics?. Teaching bioethics: report from a seminar. Copenhagen: Nordic Council of Ministers, 2002. P. 28.
- 3 Have ten, H. A. M. J. Ten pat. P. 56.
- 4 Plg. Peschke, K. H. *Krikščioniškoji etika*. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1997. P. 249.
- 5 Plg. Jonas Paulius II. *Veritatis splendor*. Vilnius: Aidai, 1994. P. 80.
- 6 Sgreccia E., Tambone V. *Bioetika*. Moskva, 2001. P. 61–62.
- 7 *Katalikų Bažnyčios Katekizmas*. Kaunas: Tarpdiecezinė Katechetinės Komisijos Leidykla, 1996. P. 365.
- 8 Narbekovas, A. The Ethics of Euthanasia. *Sveikatos mokslai*, 3–4. 2001. P. 76–84
- 9 Kulpys, Ž.; Narbekovas, A.; Obelenienė, B. Sužadėtinių santuokinio skaistumo samprata iki Santuokos sakramento šventimo. *Soter*, 34. 2010. P. 23–42; Narbekovas, A.; Obelenienė, B.; Kulpys, Ž. Sužadėtinių santuokinės meilės samprata. *Tiltai*, 41. Priedas: *Krikščioniškojo dvasingumo ugdymas*, 2010. P. 52–68; Narbekovas, A.; Obelenienė, B.; Kulpys, Ž. Katalikų sužadėtinių santuokos samprata. *Socialinis darbas*, 10 (1). 2011. P. 93–102
- 10 Obelenienė, B. Santuokos reikšmė asmenų gerovei ir valstybės saugumui. Respublikinė mokslinė konferencija skirta KTF atkūrimo 20-mečiui „Katalikų teologijos fakulteto reikšmė Lietuvos mokslui ir kultūrai“. 2010 m. gegužės 20 d., VDU; Kun. Kulpys, Ž. Žmogaus gerovė: ar krikščioniškas meilės dvasingumas gali padėti?. II-oji nacionalinė konferencija: „Mokslas žmonių sveikatai“. 2009 m. balandžio 7 d., KMU.
- 11 Obelenienė, B. Santuokos ir šeimos vienovės vaidmuo šeimos tvarumui, asmenų ir valstybės gerovei. *Logos*, 66. 2011. P. 108–121.
- 12 Obelenienė, B. The role of the unity of marriage and family for family sustainability and the welfare of persons and state. Tarptautinė mokslinė-praktinė konferencija „Šeima kaitoje: iššūkiai ir galimybės“. 2011 m. gegužės 12–13 d., VDU.
- 13 Obelenienė, B. Santuokos ir šeimos neatsiejamumo vaidmuo asmens ir visuomenės gerovei bei valstybės saugumui. Konferencija „Iššūkiai konstitucinėms vertybėms šiandien“. 2011 m. spalio 25 d. LR Seimas, Vilnius.
- 14 Kulpys, Ž. *Krikščioniškoji kūno teologija. Vedybinė kūno prasmė*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2009.
- 15 Narbekovas, A. Moralinis natūralaus šeimos planavimo ir kontracepcijos skirtumas. *Soter*, 2003. 10 (38). P. 7–18.
- 16 Narbekovas, A. Vaisingumas kaip asmens lytiškumo raiška (p. 16–21); Obelenienė, B. ir kt. NŠP ir vaisingumo pažinimas Lietuvoje (p. 22); Pukelis, K.; Obelenienė, B. Vaisingumui palanki lytinė elgsena ir jos diegimo galimybės (p. 23). Vaisingumas ir šeimos gyvenimas besikeičiančiame pasaulyje. Antropologiniai ir medicininiai aspektai: Europos konferencijos knyga, 2004 m. birželio 24–26 d., VDU (pranešimų santraukos). Kaunas: LIC „Už gyvybę“, 2004.
- 17 *Sveikatos mokslai*, 3. 2001. Prieiga internetu: <http://sm-hs.eu/index.php/smhs/issue/view/8>.
- 18 Narbekovas, A.; Obelenienė, B.; Rudzinskas, V. *Meilė ir pasirengimas šeimai: vaisingumo pažinimas: metodinės rekomendacijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2004. Obelenienė, B.; Rudzinskas, V. *Kaip atpažinti savo vaisingumą ir natūraliai planuoti šeimą*. Kaunas: Artuma, 2010.
- 19 Obelenienė, B.; Narbekovas, A.; Rudzinskas, V.; Serapinas, D. ir kt. *Vaisingumo pažinimas ir natūralus šeimos planavimas*. Sudarė ir parengė B. Obelenienė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2011.

- 20 Obelenienė, B. Lytinio ugdymo ir lytiškumo ugdymo prioritetai: tėvų nuomonė. *Soter*, 26. 2008. P. 103–121; Obelenienė, B.; Narbekovas, A. Katalikiškų šeimų paauglių lytinio ugdymo problematika. *Tiltai*, 40. Priedas: *Sielovados, kultūros ir mokslo sankirtos*. 2009. P. 144–158.
- 21 Obelenienė, B. Paauglių rizikingos lytinės elgsenos pedagoginės prevencijos vertinimo parametrai. *Soter*, 28. 2008. P. 91–111.
- 22 *Katalikiškos lytiškumo ugdymo gairės*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2010.
- 23 Obelenienė, B. Bendrojo lavinimo mokyklos ugdymo turinio vertinimas lytinio ir lytiškumo ugdymo principų aspektu. *Soter*, 30. 2009. P. 97–114.
- 24 Obelenienė, B.; Pukelis, K. Lytinio švietimo grėsmės paauglių lytiškumo ugdymuisi bendrojo lavinimo mokykloje. *Socialinis darbas*, 8 (2). 2009. P. 65–74.
- 25 Obelenienė, B. *Paauglių ankstyvųjų lytinių santykių pedagoginės prevencijos vertinimas*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, edukologija (07 S). Vytauto Didžiojo universitetas, 2007.
- 26 Narbekovas, A.; Obelenienė, B.; Pukelis, K. *Lytiškumo ugdymo etika*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2008.
- 27 Narbekovas, A. Eutanazijos terminų vartojimo bioetikoje bei teisėje problematika Lietuvoje. *Jurisprudencija*, 12 (114). 2008. P. 27–35.

RESEARCH OF HUMAN RELATIONS IN BIOETHICS

Summary

The article describes the activities of the Vytautas Magnus University cluster Research on Human Relations in Bioethics. The problem of human relations in bioethics appears when in the course of personal interaction (e.g., physician – patient or scientist – research subject) the individual is treated as a means, rather than the final aim of a certain process. The cluster is a multi – discipline unit, encouraging cooperation between the scientists in the major scientific fields (biomedicine, social and human sciences), who work at different University departments, as well as in various Lithuanian universities. The cluster had united the scientists for common goal much earlier than it was registered officially at Vytautas Magnus University, so the article reveals its activities already since 2004. The article presents a detailed review of the scientific research carried out in four major fields, practised by the cluster members: sexuality and procreation ethics, artificial fertilization ethics, human life security at prenatal stage ethics and life final stage ethics.